มรดกเด่น จังหวัดน่าน

น่านเมืองแห่งธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรมนำสู่มรดกโลก

มรดกท้องถิ่นน่าน เล่มที่ ๒
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน จัดทำ
องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน จัดพิมพ์

มรดกเด่น จังหวัดน่าน

เอกสารชุด มรดกท้องถิ่นน่าน
เล่มที่ ๒ จำนวน ๕๐๐ เล่ม
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน จัดทำ
องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน จัดพิมพ์
พิมพ์ครั้งที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐

ผู้เรียบเรียง

นางสาวพัชรินทร์ ศุขประมูล
หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน
นางสาวชลลดา สังวร ภัณฑารักษ์
นางสาวรัชนี เขื่อนปิง ภัณฑารักษ์

ภาพปก

ภาพตราสัญลักษณ์ น่านเมืองแห่งธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรมนำสู่มรดกโลก
ออกแบบโดย นายสุรเดช กาละเสน

คำนำ

น่าน จังหวัดหนึ่งในล้านนาตะวันออก มีประวัติความเป็นมายาวนาน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ผู้คนที่อาศัยบนผืนแผ่นดินน่าน ได้สร้างสรรค์ สั่งสม และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นหลายประการ รวมทั้งรู้จักปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ให้ยั่งยืน จนกลายเป็นมรดกอันทรงคุณค่าสำคัญยิ่งของจังหวัด

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน เป็นหน่วยหนึ่งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีสิทธิและส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู บริหารจัดการ ส่งเสริม และสนับสนุนงานด้านวัฒนธรรม ศิลปะ ภูมิปัญญา จารีตประเพณี และทรัพยากรสิ่งแวดล้อม พิจารณาเห็นว่าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ และให้บริการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจด้านมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ จัดทำเอกสารชุด *มรดกท้องถิ่นน่าน* จำนวน ๔ เล่ม ประกอบด้วย

เล่มที่ ๑ น่าน : ภูมิหลังและเจ้าผู้ครองนคร
เล่มที่ ๒ มรดกเด่น จังหวัดน่าน
เล่มที่ ๓ อาคารเก่า เล่าขานน่านอดีต
เล่มที่ ๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน และโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ

เพื่อเผยแพร่เป็นอภินันทนาการ แก่สถานศึกษา หน่วยงานราชการ และองค์กรท้องถิ่นต่างๆ ในจังหวัดน่าน จึงสนับสนุนงบประมาณในการจัดพิมพ์เอกสารข้างต้น เป็นครั้งที่ ๔ อย่างละ ๕๐๐ เล่ม รวมจำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ท้ายนี้ หวังว่าเอกสารชุดมรดกท้องถิ่นน่านทั้ง ๔ เล่ม จะเป็นประโยชน์แก่ชาวน่าน โดยเฉพาะนักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ และผู้สนใจตามสมควร

(นายนรินทร์ เหล่าอารยะ)
นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน

จังหวัดน่าน

น่าน เป็นจังหวัดชายแดนด้านทิศตะวันออกของภาคเหนือตอนบน ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามเส้นทางรถยนต์ประมาณ ๗๐๐ กิโลเมตรมีพื้นที่ประมาณ ๑๑,๔๒๗ ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศใต้	ติดต่อกับ	จังหวัดอุตรดิตถ์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	จังหวัดพะเยาและแพร่

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของจังหวัดน่าน ส่วนใหญ่ประกอบด้วยภูเขาและป่าไม้ ซึ่งมีความลาดชันเกินกว่า ๓๐ องศา โดยมีเนื้อที่ประมาณ ๘๕ เปอร์เซ็นต์ของเนื้อที่จังหวัด มีลักษณะเป็นภูเขาลูกคลื่นลอนลาด และลูกคลื่นลอนชัน พื้นที่ราบลุ่มมีเป็นส่วนน้อย ได้แก่ ที่ราบกว้างใหญ่อยู่ในลุ่มน้ำน่าน – สา ตามลำน้ำน่านและที่ราบลุ่มแคบๆ อยู่แถบอำเภอนาน้อยตอนใต้ อำเภอท่าวังผา อำเภอปัว อำเภอเชียงกลาง และอำเภอทุ่งช้าง

ภูเขาที่มีความสูงมาก ส่วนใหญ่อยู่บริเวณเขตชายแดนติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ภูเขาที่สำคัญได้แก่ ภูแว ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอปัว เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำน่าน ภูเขาที่สูงที่สุดในจังหวัดน่าน คือ ดอยภูคา มีความสูง ๑,๙๘๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในเขตท้องที่อำเภอปัว เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูงและป่าไม้ ทำให้มีลุ่มน้ำและแหล่งน้ำที่เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารสำคัญหลายสาย เช่นแม่น้ำน่าน แม่น้ำสา แม่น้ำว้า แม่น้ำสมุน แม่น้ำหลง แม่น้ำปัว แม่น้ำกอน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีลำธารและ ลำห้วยจำนวนมาก ชาวบ้านจึงมักตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพราะต้องใช้น้ำเพื่อการเกษตรและใช้อุปโภค บริโภค

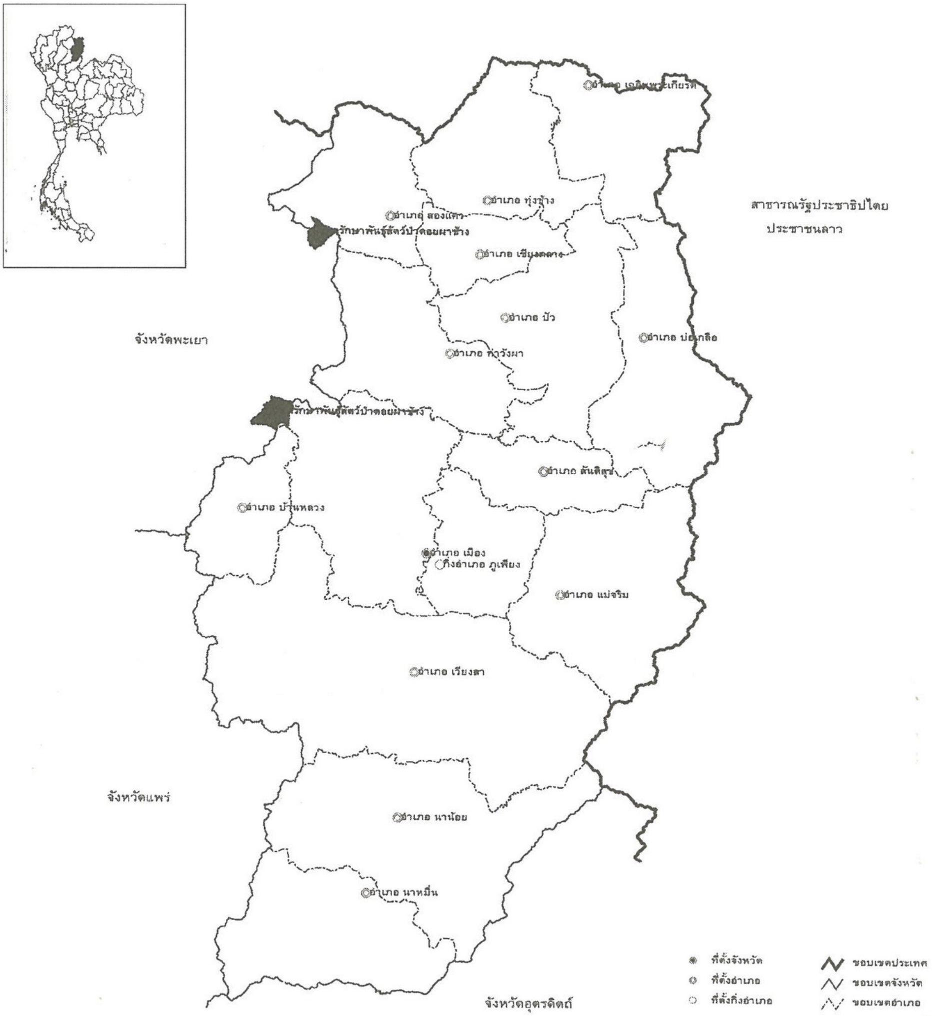
พื้นที่ของจังหวัดน่าน ปรากฏร่องรอยการเข้าอยู่อาศัยของมนุษย์ มาเป็นเวลานานแล้ว เนื่องจากได้พบหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้ ของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยหินเก่า สมัยหินกลาง(ราว ๓๕,๐๐๐ – ๗,๐๐๐ ปี) สมัยหินใหม่ (ราว ๕,๐๐๐ – ๓,๐๐๐ ปี) เรื่อยลงมาจนถึงยุคโลหะ (ราว ๒,๐๐๐– ๑,๓๐๐ ปี) ตามบริเวณที่ลาดตามไหล่เขาและที่ราบใกล้ลำน้ำหลายสายด้วยกัน เช่น ที่ราบตอนบนแถบอำเภอปัว ที่ราบตอนล่างเขตอำเภอเมือง

และอำเภอนาน้อย เป็นต้น อย่างไรก็ตามหลักฐานที่พบยังไม่เพียงพอ ที่จะกล่าวได้ว่า กลุ่มคนก่อนประวัติศาสตร์ผู้เข้ามาอาศัยในพื้นที่ของจังหวัดน่านระยะแรกนี้ ได้รวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่มสังคมขนาดใหญ่ มีพัฒนาการอย่างสืบเนื่องจนก้าวเข้าสู่ยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนสมัยประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางตำนานและพงศาวดาร พอจะอนุมานได้ว่า เริ่มต้นขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยกลุ่มชนชาวไทยกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพญาภูคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบทางตอนบน ต่อมาเจ้าขุนฟอง เจ้าผู้ครองนครเชื้อสายราชวงศ์ภูคา สร้างเมืองปัว หรือ "วรนคร" ขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองและหมู่บ้านเล็กๆ ที่กระจายกันอยู่ตามบริเวณที่ราบใกล้เคียง ล่วงมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พญาการเมืองได้ย้ายเมืองมาตั้งใหม่บริเวณที่ราบตอนล่าง ระยะแรกตั้งอยู่ที่เวียงภูเพียงแช่แห้ง ฝั่งตะวันออกของลำน้ำน่าน บริเวณที่ตั้งองค์พระธาตุแช่แห้ง ภายหลังเกิดความแห้งแล้ง พญาผากองโอรสของพญาการเมือง จึงย้ายเมืองน่านมาทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน เมื่อปี พ.ศ.๑๙๑๑ และใช้เมืองน่านเป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองในเขตนครรัฐนี้แทนเมืองปัว การอยู่อาศัยของประชาชนในเมืองน่าน แม้จะมีการอพยพโยกย้ายละทิ้งตัวเมืองไปเป็นครั้งคราวเนื่องจากภัยสงครามและภัยธรรมชาติ เมืองน่านก็คงมีผู้อยู่อาศัยสืบเนื่องกันลงมาจนกระทั่งทุกวันนี้

ประชากรจังหวัดน่านในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเหนือ ไทยยวน หรือคนเมือง นอกจากนี้ยังมีชาวไทยกลุ่มอื่น รวมทั้งชาวเขาอาศัยอยู่ตามที่ราบและเทือกเขาสูงอีกเป็นจำนวนมาก อาทิ ไทลื้อ แม้ว (ม้ง) เย้า (เมี่ยน) ขมุ ถิ่น ลัวะ พวน ลาฮู (มูเซอ) และตองเหลืองหรือมลาบรี ประชากรร้อยละ ๘๐ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวนาดำ ข้าวไร่ ยาสูบ ข้าวโพด ถั่ว ส้ม ลำไย เป็นต้น

จังหวัดน่านแบ่งเขตการปกครองตามลักษณะการบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็น ๑๔ อำเภอและ ๑ กิ่งอำเภอ คือ อำเภอเมืองน่าน อำเภอเวียงสา อำเภอนาน้อย อำเภอท่าวังผา อำเภอปัว อำเภอเชียงกลาง อำเภอทุ่งช้าง อำเภอแม่จริม อำเภอบ้านหลวง อำเภอนาหมื่น อำเภอสันติสุข อำเภอบ่อเกลือ อำเภอสองแคว อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และกิ่งอำเภอภูเพียง

แผนที่แสดงการแบ่งเขตการปกครองในจังหวัดน่าน

มรดกเด่นทางวัฒนธรรม

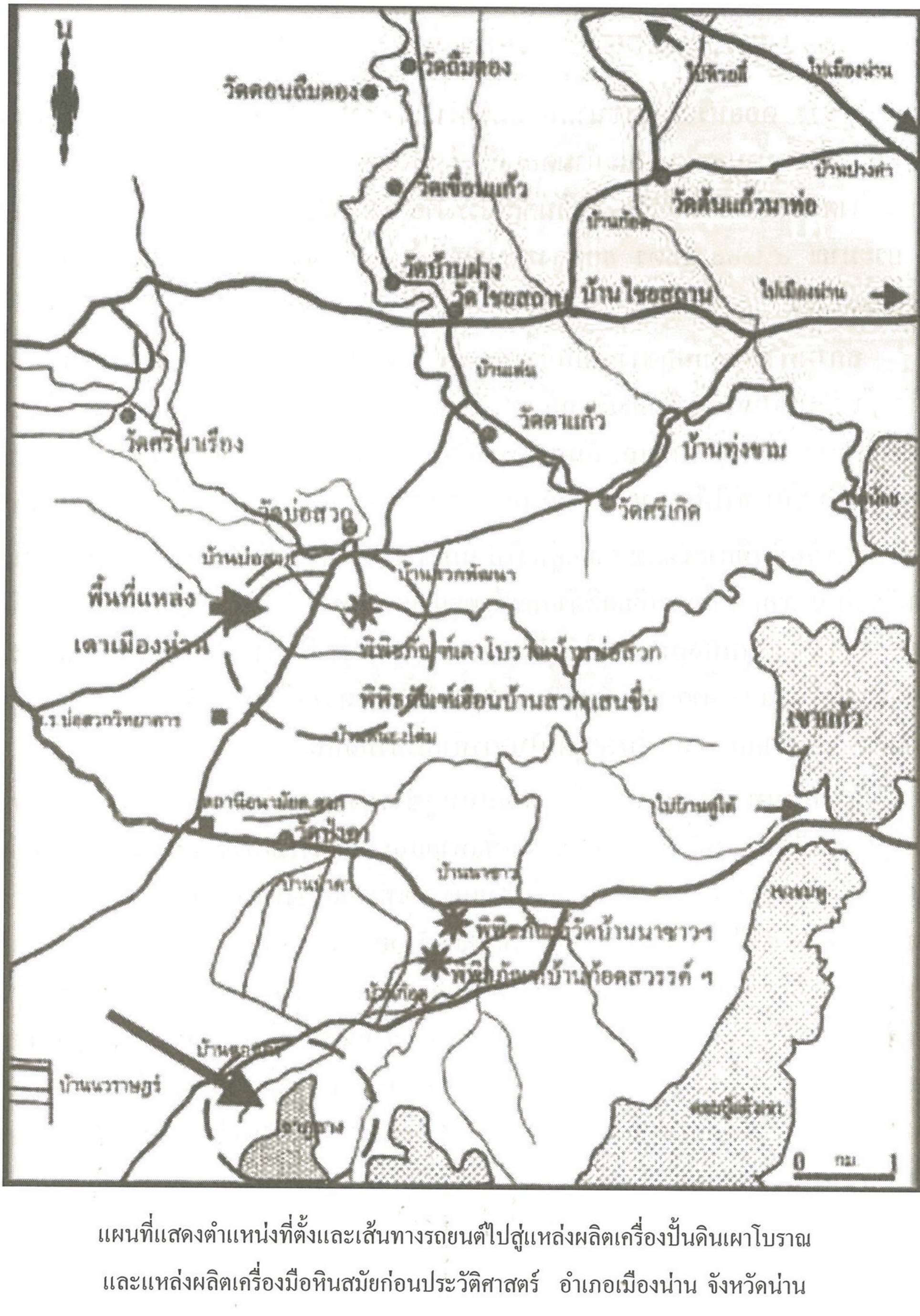
ภูซาง แหล่งผลิตเครื่องมือหินก่อนประวัติศาสตร์

ภูซาง ดอยหรือภูเขาขนาดหย่อมทางฟากตะวันออกของลำน้ำซาว ตั้งอยู่ในเขตท้องที่บ้านก้อด บ้านสะไมย์และบ้านดอนคีรี ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน มีความกว้างตามแนวตะวันออก – ตะวันตก ประมาณ ๑,๓๐๐ เมตร ความยาวตามแนวเหนือ – ใต้ ประมาณ ๔,๒๐๐ เมตร ยอดสูงสุดอยู่ทางด้านใต้ สูงจากพื้นที่ราบโดยรอบประมาณ ๑๐๐–๑๒๐ เมตร

สภาพพืชพันธุ์บนภูซาง เป็นป่าแดงแล้ง มีต้นไม้ประเภทต้นตึงหรือต้นพลวง ต้นรัง ต้นรัก ต้นส้าน ต้นมะตึ่ง ต้นมะกัง กล้วยไม้ดิน เห็ด ต้นหวาย ตลอดจนพืชผักสมุนไพรอีกหลากหลายชนิด ที่ชาวบ้านแถบนั้นสามารถเลือกเก็บกินได้ตามฤดูกาล ในหน้าแล้งป่าโปร่งเพราะมีไฟไหม้ป่า ทำให้สามารถมองเห็นหลักฐาน ร่องรอยการผลิตเครื่องมือหินของบรรพชน

สำหรับหินที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปบนภูซาง ตั้งแต่บริเวณที่ลาดเชิงเขาขึ้นไป จนถึงยอดเป็นหินบะซอลต์เนื้อละเอียดสีดำและมีรูพรุน หินเถ้าภูเขาไฟสีดำ หินไดอะเบส สีเขียว หินเหล่านี้เกิดจากหินหลอมเหลวใต้เปลือกโลก (แมกม่าหรือลาวา) ที่โผล่ขึ้นมาตามรอยแยกของเปลือกโลกจากขบวนการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยา เมื่อหลายล้านปีมาแล้ว มนุษย์โบราณจึงนำหินดังกล่าว มาเป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องมือหิน

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบบนภูซางประกอบด้วย ก้อนหินที่ถูกกะเทาะ แกนหิน สะเก็ดหิน เครื่องมือหินที่ชำรุดเสียหายและที่ยังทำไม่เสร็จ กระจัดกระจายอยู่ทั้งตามที่ลาดเชิงเขาและบนยอดเขา มีอยู่หลายบริเวณที่พบอย่างหนาแน่น เครื่องมือหินที่ทำเสร็จแล้วหรือใช้งานได้พบเพียงเล็กน้อย ลักษณะดังกล่าวนี้ คล้ายๆ กับที่พบบนเขาหินแก้ว เขาชมพู เขาปู่แก้ว และภูทอก สะท้อนให้เห็นว่าแหล่งโบราณคดีบนเขาเหล่านี้ คือสถานที่ผลิตเครื่องมือหิน โดยกะเทาะแล้วนำไปขัดและใช้งานยังที่แห่งอื่น นักวิชาการโบราณคดี หลายท่าน สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐–๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยและในทวีปเอเชีย *โดยเฉพาะภูซางถือว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่ยังคงสภาพบริสุทธิ์ ถูกรบกวนและทำลายน้อยที่สุด สมควรได้รับการอนุรักษ์และคุ้มครองไว้เป็นมรดกเด่นของท้องถิ่นจังหวัดน่าน ของชาติไทยและของชาวโลก*

แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งและเส้นทางรถยนต์ไปสู่แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาโบราณ
และแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

เขาหรือดอยภูซาง

ความหนาแน่นของเศษและชิ้นส่วนเครื่องมือหินบนสันเขาภูซาง

ลักษณะเศษและชิ้นส่วนเครื่องมือหินที่พบบนเขาภูซาง

แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาโบราณเมืองน่าน

แหล่งเตาเผาบ่อสวกเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาขนาดใหญ่ ที่สำคัญของเมืองน่านในสมัยโบราณ ตั้งอยู่ที่ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ห่างจากตัวเมืองน่านประมาณ ๑๐ กิโลเมตร สามารถเดินทางโดยรถยนต์เข้าสู่แหล่งเตาได้ ๒ ทาง คือ ทางถนนสายน่าน – พะเยา แยกสายบ้านปางค่า – น้ำปั้ว และทางถนนสายแพร่ – น่าน แยกสายบ้านดู่ใต้ – ซาวหลวง

สภาพภูมิประเทศของบริเวณที่พบเตาเผา ส่วนมากมีลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้แก่ ลำน้ำสวก ห้วยปวน มีเศษภาชนะดินเผา กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปบนผิวดิน ปล่องเตาและหลังเตามักโผล่ให้เห็นบนผิวดินเล็กน้อย หลายเตาอยู่ในบริเวณบ้านเรือน เรือกสวน ไร่นา หลายเตาอยู่ในเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน เช่น ที่บ้านบ่อสวกดงปู่ฮ่อ ทุ่งกุ้ง บ้านหนองโตม และเพี้ยงหม้อ เป็นต้น จากการสำรวจอย่างคร่าวๆ สันนิษฐานว่ามีเตาเผาอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๕๐ เตา แหล่งเตาเผานี้ มีการขุดตรวจศึกษาทางโบราณคดีเพียง ๒ แห่ง ได้แก่ บริเวณบ้าน จ.ส.ต.มนัส – นางสุนัน ติคำ โดยโครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และบริเวณป่าชุมชนดงปู่ฮ่อ เขตบ้านบ่อสวก โดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๖

ผลการสำรวจและขุดตรวจศึกษา พบว่าเตาเผาเครื่องถ้วยโบราณเมืองน่าน ที่บ้านบ่อสวก ลักษณะเป็นเตาเผาห้องเดี่ยว ผนังเตาก่อด้วยดิน ชนิดระบายความร้อนผ่านเฉียงขึ้น ผลิตเครื่องถ้วยหลายประเภท ได้แก่ จาน ชาม ไห ขวด ครก กระปุก กุณฑี น้ำต้น พาน ผาง ประทีป ตะเกียง มีทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ ภาชนะแบบเคลือบสี มีสีขาวนวล สีเขียวนวล สีเขียวแกมน้ำตาล สีน้ำตาล และสีดำ บางชิ้นเขียนลายใต้เคลือบ ภาชนะที่โดดเด่น คือ ไหเคลือบสีเขียวนวลมีลายคล้ายอินทรธนู ซึ่งกดจากแม่พิมพ์มาแปะประดับรอบบ่า นอกจากนี้ ยังมีพระพิมพ์ ตุ๊กตารูปสัตว์ และกระเบื้องมุงหลังคาอีกด้วย

ภาชนะที่พบส่วนใหญ่เผาไม่แกร่งนัก เนื้อดินออกสีเทา จัดอยู่ในระดับเนื้อดินธรรมดาไม่เคลือบ (Earthen Wares) ถึงเนื้อแกร่งหรือเนื้อเครื่องหิน (Stone Wares) ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน ***การผลิตที่มีลักษณะพิเศษ ของแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยโบราณเมืองน่าน คือ การใช้กล่องดินหรือจ๊อ (Saggars) ครอบภาชนะป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายขณะเผา***

นับเป็นวิทยาการก้าวหน้าในสมัยนั้น ซึ่งไม่ปรากฏในแหล่งเตาเผาอื่นๆ แม้แต่ที่สุโขทัย ศรีสัชนาลัย

กิจการผลิตเครื่องปั้นดินเผาสมัยโบราณของเมืองน่าน จัดอยู่ในระดับอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เพราะได้พบเครื่องถ้วยเมืองน่าน ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และพะเยา ซึ่งเป็นดินแดนล้านนาด้วยกัน โดยเฉพาะการพบเครื่องถ้วยเมืองน่าน บริเวณเทือกเขาถนนธงชัย ในเขตจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดตาก น่าจะสะท้อนถึงเส้นทางการค้าของเครื่องถ้วยเมืองน่านไปสู่ดินแดนห่างไกลภายนอก ทางอ่าวมะตะบันและมหาสมุทรอินเดีย

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้น เช่น จารึกบนกล่องดิน ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง และเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาเวียงกาหลง ทำให้สันนิษฐานว่าช่วงเวลาการผลิตเครื่องปั้นดินเผาของเมืองน่าน มีมาตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ หรือประมาณไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ – ๖๐๐ ปีมาแล้ว จึงสมควรได้รับการอนุรักษ์ ปกป้องและคุ้มครอง ให้เป็นมรดกเด่นของท้องถิ่นจังหวัดน่าน ของชาติไทยและของชาวโลก

แหล่งเตาเผาโบราณเมืองน่านบริเวณดงปู่ฮ่อ

สภาพเศษภาชนะบนผิวดินบริเวณดงปู่ฮ่อ

เตาจ่ามนัส ภายหลังขุดค้นทางโบราณคดีเสร็จแล้ว

ภาชนะรูปทรงต่าง ๆ ที่พบในแหล่งเตาเผาโบราณเมืองน่าน

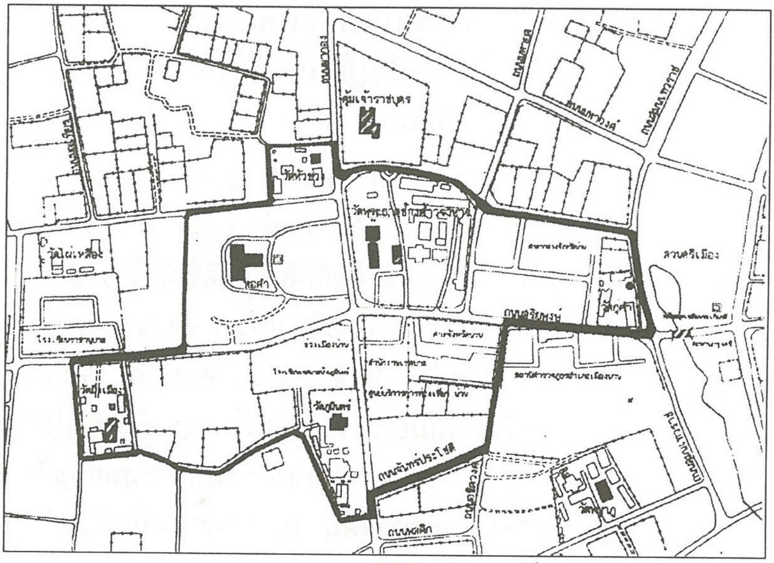
ลายคล้ายอินทธะนู บนบ่าไหเป็นลายโดดเด่นที่พบเฉพาะแหล่งเตาเผาโบราณเมืองน่าน

หัวแหวนเมืองน่าน

หัวแหวนเมืองน่านหรือเมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นใน คือ พื้นที่นำร่องของโครงการปกป้องภูมิทัศน์เมืองน่าน ตามแผนพัฒนาจังหวัดน่านให้เป็นเมือง แห่งธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรม เพื่อก้าวสู่มรดกโลกระยะ ๕ ปี (พ.ศ.๒๕๔๕ – พ.ศ.๒๕๔๙) เป็นพื้นที่จุดศูนย์กลางหรือใจกลางของชุมชนเมืองน่าน ในบริเวณที่เป็นเมืองเก่า มีประวัติความเป็นมายาวนานและต่อเนื่อง ปัจจุบันยังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะที่สำคัญ โดดเด่นจำนวนมาก เป็นพื้นที่ที่มีความละเอียดอ่อนเปราะบางในเชิงการพัฒนา แม้ว่าจะได้รับการคุ้มครองในฐานะเขตโบราณสถานของกรมศิลปากร เขตความคุมในกฎกระทรวง ผังเมืองรวมเมืองน่าน หรือเป็นเขตอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นจังหวัดน่านแล้วก็ตาม

หัวแหวนเมืองน่านมีเนื้อที่ทั้งหมดจำนวน ๑๑๒ ไร่ ๑ งาน ๑๒.๙๘ ตารางวา หรือ ๑๗๙,๖๕๑.๙๒ ตารางเมตร โดยประมาณ กำหนดให้ ***หอคำ*** (คุ้มเจ้าผู้ครองนครน่านในอดีตหรืออาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน) เป็น ศูนย์กลาง รายล้อมด้วยโบราณสถาน หรืออนุสรณ์สถานที่ทรงคุณค่ายิ่งทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมของจังหวัดน่านได้แก่ วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดภูมินทร์ วัดหัวข่วง คุ้มเจ้าราชบุตร ข่วงเมือง วัดมิ่งเมือง วัดกู่คำ และสะพานกรุงศรี พื้นที่ดังกล่าวเปรียบเสมือนหัวแหวนหรืออัญมณีล้ำค่าประดับบนเรือนหรือวงแหวน สมควรได้รับการปกป้อง อนุรักษ์ พัฒนาอย่างเหมาะสมและยั่งยืน ไม่ควรกระทำการใดๆ ที่จะเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพเดิม ในอนาคตจำเป็นต้องปรับปรุงพัฒนาด้านภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมให้งามสง่า สะอาดร่มรื่น เป็นระเบียบเรียบร้อย ปราศจากมลพิษและสิ่งกีดขวางอันไม่พึงประสงค์ โดยสอดคล้องกลมกลืนกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คน ในอนาคตหัวแหวนเมืองน่านหรือเมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นในจะมีบทบาทหน้าที่เป็นเมืองมรดกทางวัฒนธรรม ที่มีชีวิต (The Living Cultural Heritage City) ทำหน้าที่เป็นแหล่งให้ความรู้และเป็นศูนย์รวบรวมข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นความภาคภูมิใจของชาวเมืองน่านและเพื่อนำจังหวัดน่านก้าวเข้าสู่การเป็นแหล่งมรดกโลกอีกแนวทางหนึ่ง

ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๖ จังหวัดน่าน โดยสำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดน่าน ได้จัดทำประกาศจังหวัดน่าน ลงวันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๔๖ กำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นในหรือหัวแหวนเมืองน่าน เพื่อคุ้มครองโบราณสถาน รวมทั้งปกป้องภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อม อันเป็นเอกลักษณ์ของเมืองน่านแห่งนี้ ให้คงอยู่ เป็นมรดกของแผ่นดินสืบไป

ขอบเขตและองค์ประกอบภายในหัวแหวนเมืองน่าน

โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนกรมศิลปากร

สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและศิลปกรรม

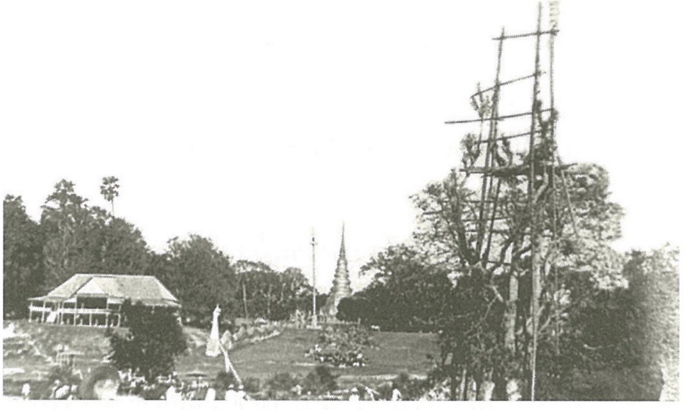
วัดพระธาตุแช่แห้ง

วัดพระธาตุแช่แห้ง ตั้งอยู่บ้านหนองเต่า ตำบลม่วงตึ๊ด กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน

ตามพงศาวดารเมืองน่าน กล่าวถึงประวัติการก่อสร้างวัดพระธาตุแช่แห้งว่า สร้างราวปีพุทธศักราช ๑๘๙๙ พระยาลิไทแห่งกรุงสุโขทัยอัญเชิญพญาการเมือง ผู้ครองเมืองปัวหรือ วรนคร เสด็จไปสุโขทัยเพื่อร่วมสร้างวัดหลวงอภัย (วัดป่ามะม่วง ซึ่งเป็นวัดอรัญวาสีอยู่นอกกำแพงเมืองสุโขทัยด้านตะวันตก) พระยาลิไทพระราชทานพระมหาชินธาตุเจ้า ๗ พระองค์ พระพิมพ์เงิน พระพิมพ์ทอง อย่างละ ๒๐ องค์ พร้อมอาราธนาพระมหาเถระธัมมะบาล ให้เดินทางมาเมืองวรนครร่วมกับคณะของพญาการเมือง เพื่อสืบสานพระพุทธศาสนาลัทธิ เถรวาทแบบลังกาวงศ์

เมื่อพญาการเมืองเดินทางกลับมาถึงวรนครแล้ว ได้นำพระมหาชินธาตุเจ้าพร้อมพระพิมพ์เงิน พระพิมพ์ทอง ไปประดิษฐานไว้ที่ภูเพียงแช่แห้ง ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างระหว่างลำน้ำเกี๋ยนและลำน้ำลิง และโปรดให้สร้างเจดีย์ครอบไว้ ตามคำแนะนำของพระมหาเถระธัมมะบาล เมื่อพญาการเมืองย้ายชุมชนจากวรนคร มาสร้างเวียงภูเพียงแช่แห้งขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๙๐๒ จึงสถาปนาวัดพระธาตุแช่แห้งเป็นวัดหลวงประจำเมือง หลังจากนั้นมา เจ้าผู้ครองนครน่านหลายพระองค์ทรงทำนุบำรุงรักษารวมทั้งบูรณะปฏิสังขรณ์ องค์พระธาตุและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในวัดอย่างต่อเนื่อง พระธาตุองค์ที่เห็นในปัจจุบัน เป็นองค์ที่สร้างครอบของเดิมในสมัยเจ้าศรีสองเมือง เมื่อพุทธศักราช ๒๑๕๓

สิ่งสำคัญในวัด ได้แก่ องค์พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุตะโก้ง วิหารหลวง อุโบสถ พระพุทธไสยาสน์ บันไดนาคทางขึ้น

วัดพระธาตุแช่แห้ง

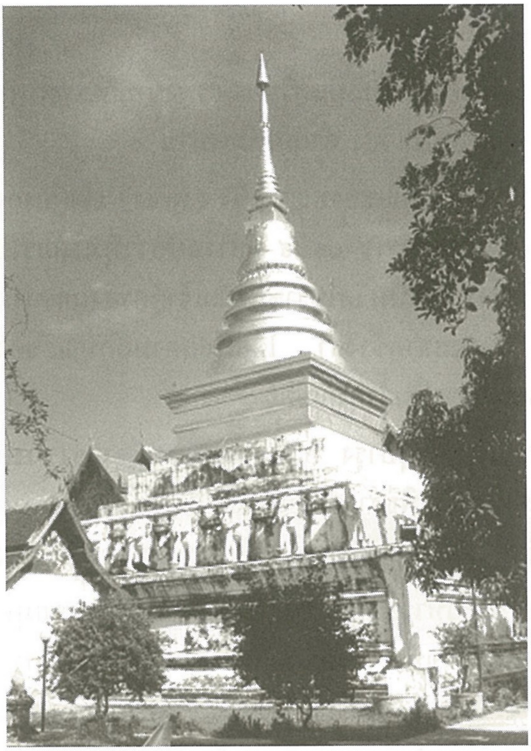
วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ถนนผากองตัดกับถนนสุริยพงษ์ ตรงข้ามกับเทศบาลเมืองน่าน และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน

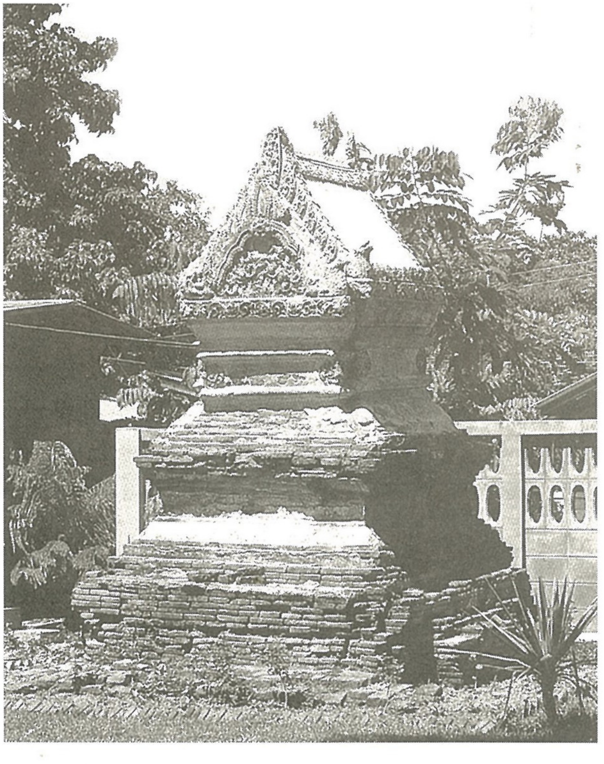
พงศาวดารเมืองน่านกล่าวว่า วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยของพญาปู่เข็ง (พูเขง) เจ้าผู้ครองนครน่าน ลำดับที่ ๑๔ แห่งราชวงศ์ภูคา เมื่อพุทธศักราช ๑๙๔๙ (บางฉบับว่าพุทธศักราช ๑๙๕๕) สมัยก่อนเรียกกันว่า วัดหลวงกลางเวียง เพราะเป็นวัดในราชสำนักเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งอยู่ใจกลางเมือง ต่อมาสมัยหลังได้ชื่อว่า วัดพระธาตุช้างค้ำ โดยเรียกตามลักษณะของเจดีย์ประธานของวัดที่มีช้างล้อมรอบที่ฐานในลักษณะยืนค้ำองค์เจดีย์

วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารได้รับการดูแล ทำนุบำรุง บูรณะปฏิสังขรณ์จากราชวงศ์เจ้าผู้ครองนครน่านเสมอมา อีกทั้งใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีสำคัญของบ้านเมืองมาแต่โบราณกาล เช่น พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา จึงถือว่าเป็นวัดที่มีประวัติศาสตร์คู่กับเมืองน่านมาตลอดจนปัจจุบัน

สิ่งสำคัญในวัดได้แก่พระธาตุช้างค้ำ พระวิหารหลวง พระพุทธนันทบุรีศรีศากยมุนีเป็นพระพุทธรูปทองคำ แสดงปางลีลา แบบศิลปะสุโขทัย เจดีย์คฤห์หรือกู่บรรจุอัฐิพระเถระชั้นผู้ใหญ่ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๒ เจดีย์หรือกู่บรรจุอัฐิเจ้าผู้ครองนครน่าน ๓ องค์ ได้แก่ เจ้าอนันตวรฤทธิเดช พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และเจ้ามหาพรหมสุรธาดา

พระธาตุช้างค้ำ
อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐

เจดีย์คฤห์หรือกู่
วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร
อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

พระเจ้าทองทิพย์ : พระพุทธรูปสำคัญคู่เมืองน่าน

พระเจ้าทองทิพย์ เป็นชื่อเรียกพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยสำริด แบบศิลปะสุโขทัยผสมล้านนา อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ขนาดหน้าตักกว้าง ๓๐๐ เซนติเมตร สูง ๔๑๗ เซนติเมตร ประดิษฐานเป็นพระประธานอยู่ภายในวิหารวัดสวนตาล ถนนมหายศ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน กรมศิลปากรประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุของชาติ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๙

ตำนานพื้นเมืองน่าน กล่าวว่าพระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่ โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น เพื่อแสดงชัยชนะของพระองค์ที่สามารถยึดครองเมืองน่านไว้ในพระราชอำนาจ เมื่อพุทธศักราช ๑๙๙๒ – ๑๙๙๓ พระเจ้าทองทิพย์เป็นพระพุทธรูปโบราณที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในจังหวัดน่าน และเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองน่าน ในช่วงเทศกาลสงกรานต์สมเด็จฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ จะพระราชทานน้ำสรงพระเจ้าทองทิพย์เป็นประจำทุกปี

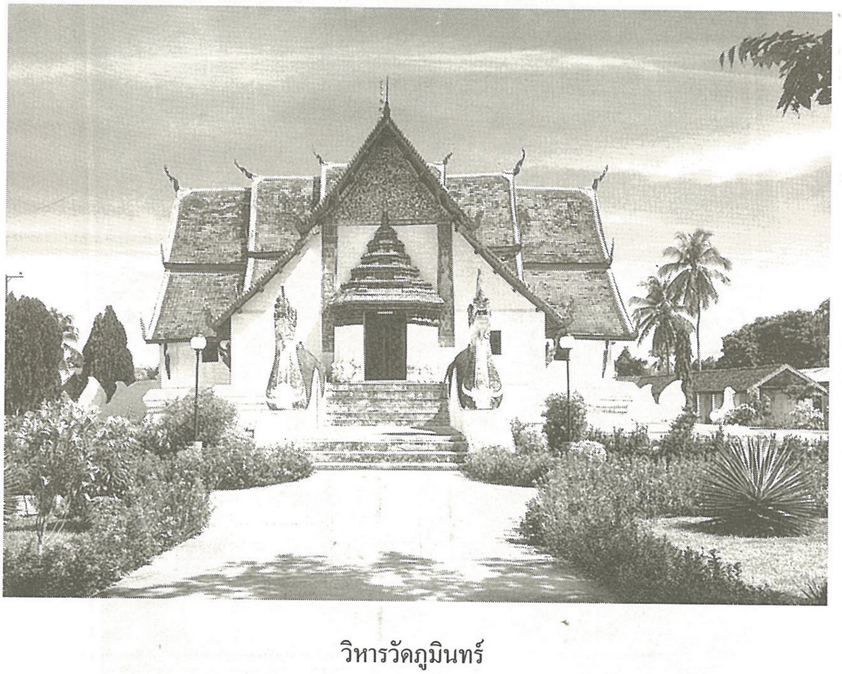
วัดภูมินทร์

ตั้งอยู่ที่บ้านภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน

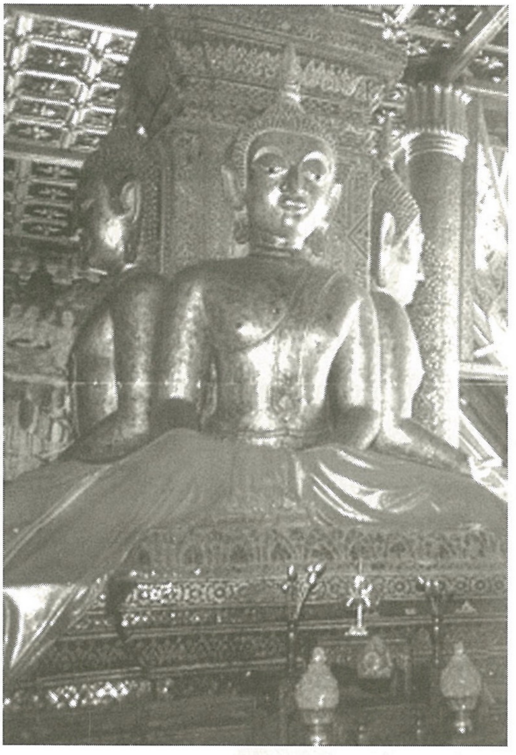
พงศาวดารเมืองน่านกล่าวว่า สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๘ สมัยเจ้าเจตบุตรพรหมินทร์ เดิมเรียกว่า *วัดพรหมินทร์* วัดนี้ได้รับการบูรณะหลายครั้งโดยครั้งใหญ่ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ตรงกับปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้เวลา ๘ ปี จึงแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.๒๔๑๘ จิตรกรรมฝาผนังภายในอาคารคงเขียนขึ้นในช่วงนั้น

อาคารวัดภูมินทร์ เป็นทรงจตุรมุขหนึ่งเดียวในประเทศไทย คล้ายตั้งอยู่บนหลังพญานาคสองตัว ใช้เป็นวิหารและอุโบสถภายในหลังเดียวกัน ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๘ รูปวัดภูมินทร์ได้รับการตีพิมพ์ลงธนบัตรรัฐบาลไทยฉบับละ ๑ บาท

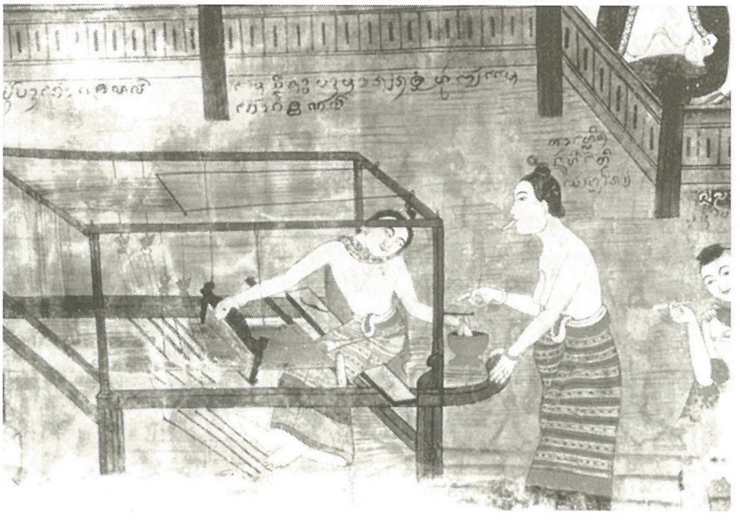
ภายในอาคาร ตรงกลางประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทอง ๔ องค์ หันพระปฤษฎางค์หรือหลังชนกันบนฐานชุกชีเดียว พระพักตร์หันตรงประตูทั้งสี่ทิศ ส่วนจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่อง พระพุทธประวัติและคันธกุมารชาดก สอดแทรกภาพวิถีชีวิตคนเมืองน่านในยุคนั้น โดยเฉพาะลักษณะการแต่งกาย ภาพเขียนสีเหล่านี้มีความวิจิตรงดงามยิ่งจนกลายเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของจังหวัดน่าน

วิหารวัดภูมินทร์

พระประธานจตุรทิศ ภายในวิหารวัดภูมินทร์

จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดภูมินทร์

วัดไทลื้อเมืองน่าน

ไทลื้อเป็นชาวน่านกลุ่มใหญ่ มีบรรพบุรุษและถิ่นฐานเดิมอยู่ในแคว้นสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาที่เมืองน่านเป็นระยะๆ นานกว่า ๒๐๐ ปี มาแล้ว ปัจจุบันชาวน่านเชื้อสายไทลื้ออาศัยอยู่ในพื้นที่ ๖ อำเภอ ได้แก่ ท่าวังผา ปัว เชียงกลาง ทุ่งช้าง สันติสุข และสองแคว ลักษณะสังคมเป็นแบบเกษตรกรรม นับถือพระพุทธศาสนาและผีบรรพบุรุษ มีภาษาพูด ประเพณีและพิธีกรรมเฉพาะของตนเอง

วัด : สถาปัตยกรรมที่สวยงามโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของ *ไทลื้อ* ยังคงเหลืออยู่เป็นจำนวนมากในจังหวัดน่าน โดยเฉพาะรูปทรงวิหารและลวดลายประดับตกแต่ง ที่ทำด้วยปูนปั้นและไม้แกะสลัก อันวิจิตรบรรจง ตัวอย่างที่สำคัญและน่าชม ได้แก่ วัดหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา วัดต้นแหลง ตำบลไชยวัฒนา อำเภอปัว วัดหนองแดง ตำบลเปือ อำเภอเชียงกลาง

วิหารวัดต้นแหลง ตำบลไชยวัฒนา อำเภอปัว

วิหารวัดหนองแดง ตำบลเปือ อำเภอเชียงกลาง

วิหารวัดหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา

เรือแข่ง : เอกลักษณ์เฉพาะของเมืองน่าน

ประเพณีการแข่งเรือในจังหวัดน่าน เป็นประเพณีเก่าแก่ที่ปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาแต่ครั้งโบราณ จะจัดแข่งขันกันเองในฤดูน้ำหลาก(ฤดูฝน) ช่วงเทศกาลตานก๋วยสลาก (ทานสลากภัต) โดยแต่ละวัดจะนำเรือของตนเข้าแข่งขันเพื่อเป็นการสมานสามัคคีกันระหว่างเดือนกันยายน – ตุลาคม ของทุกปี กล่าวกันว่าเรือแข่งจังหวัดน่านมีเอกลักษณ์เฉพาะที่งดงามที่สุดในประเทศไทย โดยเฉพาะลักษณะหัวเรือหรือโขนเรือ ที่จำหลักเป็นรูปเศียรพญานาคแบบล้านนา ชูคออ่อนโค้งแยกเขี้ยวแสดงอำนาจ ส่วนท้ายเรือทำเป็นหางของพญานาคอ่อนโค้งสวยงามกลมกลืนกัน

การสร้างหัวเรือรูปพญานาคนั้น เป็นเพราะชาวน่านเชื่อว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ บันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ก่อนลงมือแข่งเรือจะทำการคารวะสายน้ำน่าน อันเปรียบเสมือนบรรพบุรุษทุกครั้ง

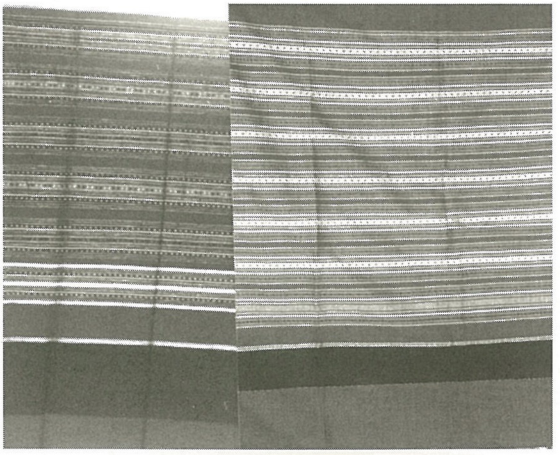
ซิ่นเมืองน่าน : ผ้าทอเลื่องชื่อ

ซิ่นหรือผ้าถุงสตรีเมืองน่านในปัจจุบัน ได้วิวัฒนาการปรับปรุงลวดลายจากผ้าดั้งเดิมที่ใช้กันอยู่ ก่อให้เกิดผ้าที่ผลิตขึ้นมาเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและผลิตเพื่อการจำหน่าย อาจารย์ศิวพร วิชารักษ์ ได้แบ่งลายผ้าซิ่นออกเป็น ๗ ชนิด ดังนี้

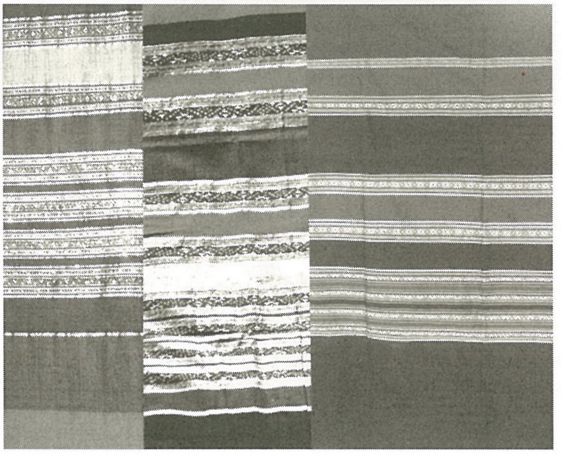
๑.ซิ่นคำเคิบ

เป็นผ้าซิ่นที่ใช้กันมากในคุ้มเจ้าเมืองน่าน เป็นลายที่วิจิตรพิสดารกว่าลายอื่นๆ ใช้ดิ้นทองหรือดิ้นเงินทอสลับกันทั้งผืน หรือต่อตีนจก บางผืนจะใช้ลายดอกพิกุลเล็กยกดอกสลับกันไปทั้งผืน

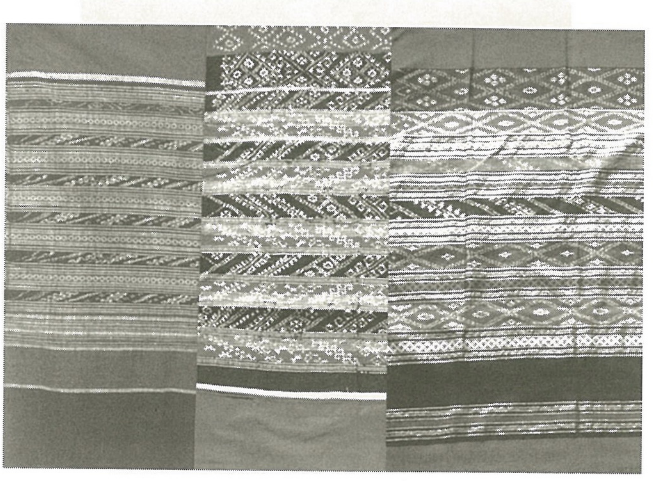
๒.ซิ่นป้อง

เป็นผ้าซิ่นที่ใช้กันอยู่ทั่วไป จะเป็นผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมก็ได้ ลักษณะการทอใช้การทอลายเป็นหมู่ๆ เก็บมุกตรงกลางลาย และใช้ฝ้ายสองสีปั่นเข้าด้วยกันทอเป็นเส้นพุ่งหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไก ในแต่ละหมู่ลายริ้วขวางเท่ากันโดยตลอด ขั้นแต่ละหมู่ลายไว้ลักษณะนี้เรียกว่า ป้อง

๓.ซิ่นม่าน

เป็นซิ่นพื้นบ้านที่ใช้กันอยู่ทั่วไป บังคับสีอยู่ ๔ สี เป็นซิ่นที่มีช่วงขนาดของลายไม่เท่ากัน แต่ละช่วงจะมีชื่อเรียกและขนาดของช่วงที่แน่นอน

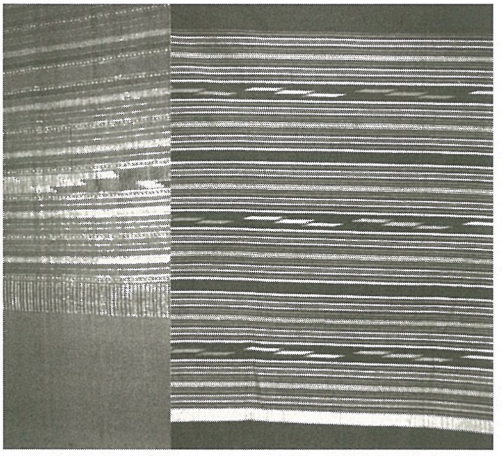
๔.ซิ่นคาดก่าน (มัดก่าน)

เป็นซิ่นของชาวไทลื้อที่อพยพมาอยู่อำเภอปัว ลายผ้าทอด้วยเทคนิคมัดหมี่หรือ คาดก่าน (มัดก่าน) สลับเป็นช่วงๆ ตลอดทั้งผืนจะมีขนาดของลายใหญ่เล็กตามชอบ

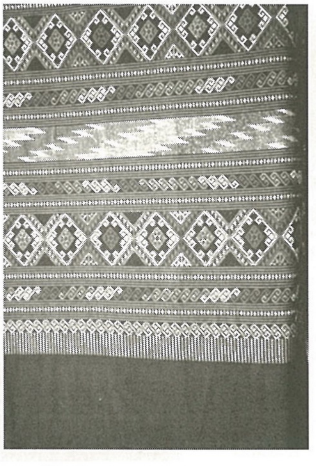
๕.ซิ่นยกดอก

เป็นผ้าซิ่นที่ใช้ในกลุ่มคนชั้นสูงในเมืองน่าน ลักษณะของลายซิ่นจะใช้ไหมคำไหมเงิน ยกดอกเป็นดอกพิกุลใหญ่สลับกับลายริ้วขวางเท่ากันตลอดผืน

๖.ซิ่นน้ำไหล

เป็นลายที่คนทั่วไปรู้จักดี โดยลายน้ำไหลจะมีลักษณะคล้ายกระแสน้ำไหล ใช้สีฝ้ายหลายสีสอดพุ่งสลับกันไป เรียกวิธีการทอว่า จกหรือล้วง มีลายหลายแบบ เช่น ลายน้ำไหลจรวด ลายน้ำไหลกลับ ฯลฯ ส่วนของลายน้ำไหลขนาดเล็กจะกว้างประมาณ ๑ นิ้วครึ่ง ต่อมาได้วิวัฒนาการเป็นลายน้ำไหลใหญ่ขึ้นโดยสอดไหมเงินและไหมคำสลับตลอดทั้งผืน

๗.ซิ่นน้ำไหลไทลื้อ

เป็นลายผ้าที่เกิดเมื่อพ.ศ.๒๕๓๓ โดยอาจารย์ศิวพร วิชารักษ์ ได้นำลายน้ำไหลที่ได้วิวัฒนาการเป็นลายน้ำไหลใหญ่สอดด้วยไหมคำและไหมเงิน ผสมผสานกับลายไทลื้อเมืองน่านดั้งเดิม ได้แก่ ลายกาบ ลายหับ ลายขิด ผสมกันเป็นลายใหม่ขึ้นมา วิธีการทอจะเป็นการล้วงจก (เขายัง) สลับกันไปทั้งผืน

มรดกเด่นทางธรรมชาติ

บ่อเกลือโบราณ : หนึ่งเดียวในโลกบนเทือกเขาสูง

จังหวัดน่านมีแหล่งเกลือสินเธาว์โบราณขนาดใหญ่ ที่มีแหล่ง กำเนิดอยู่ในเทือกเขาสูงหนึ่งเดียวในโลก ใช้ประโยชน์มานานจนกระทั่ง ทุกวันนี้ อยู่ในท้องที่อำเภอบ่อเกลือ บ่อเกลือที่สำคัญมี ๒ แห่ง คือบริเวณต้นน้ำว้า ซึ่งมีบ่อใหญ่ ๒ บ่อ กับบริเวณต้นน้ำน่าน ซึ่งมีบ่อใหญ่ ๕ บ่อ นอกจากนี้ ยังมีบ่อเล็กบ่อน้อยอีกจำนวนมาก

เกลือสินเธาว์ของน่าน เป็นผลผลิตจากธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่ง เป็นที่ต้องการของชุมชนบ้านเมือง แว่นแคว้นล้านนาในอดีต โดยรอบทั้งใกล้และไกลเพราะเป็นแหล่งผลิตเกลือแห่งเดียวในดินแดนภาคเหนือ พงศาวดารโยนกกล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ทรงยกทัพมาตีเมืองน่านเมื่อพ.ศ.๒๑๙๓ เพราะต้องการให้เมืองน่านส่งส่วยเกลือ อันเป็นสินค้าและยุทธปัจจัยสำคัญ

ตำนานของลัวะกล่าวถึงกำเนิดของบ่อเกลือว่า การเคี่ยวเกลือเดิมจะต้องมีการทำพิธีไหว้ผี เพื่อขออนุญาตตามประเพณีเป็นประจำโดยใช้สิ่งของบูชา ได้แก่ สุกร ไก่ สุนัข และทุก ๆ ๓ – ๔ ปี จะเซ่นโดยใช้คน

ปัจจุบัน ชาวบ้านยังคงต้มเกลือด้วยวิธีดั้งเดิม คือนำน้ำเกลือมายังบ่อพัก แล้วต้มในกระทะใบบัวขนาดใหญ่ เนื่องจากเกลือสินเธาว์ไม่มีสารไอโอดีนเหมือนเกลือทะเล สมเด็จพระเทพรัตนสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงมีพระราชดำริให้เติมสารไอโอดีนก่อนถึงมือผู้บริโภค

พิธีไหว้ผีเพื่อบูชาบ่อเกลือ

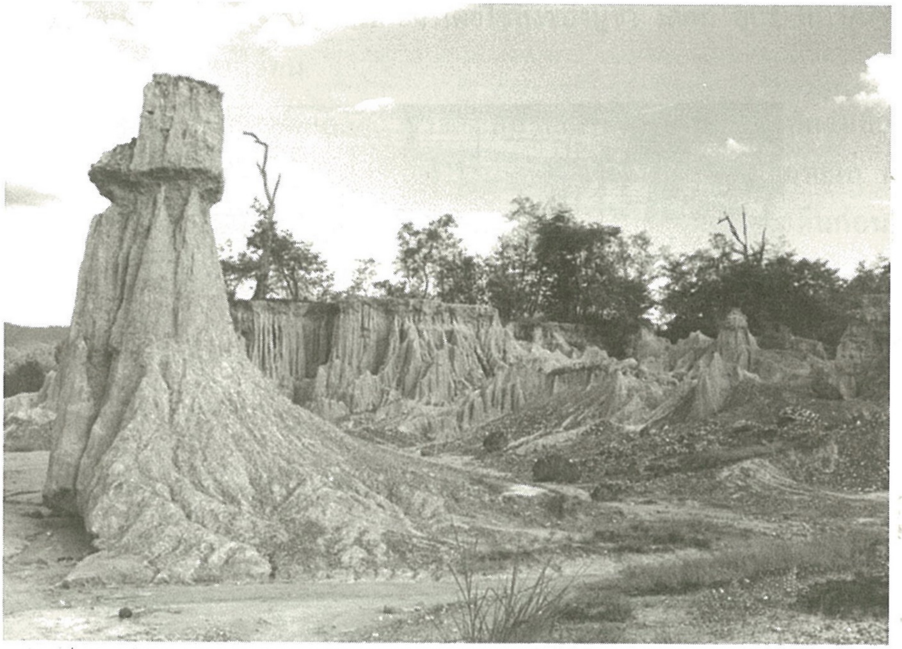
บ่อเกลือและสภาพภูมิประเทศโดยรอบ

การต้มเกลือสินเธาว์ในปัจจุบัน

เสาดิน หรือฮ่อมจ๊อม : มหัศจรรย์แห่งธรรมชาติที่นาน้อย

เสาดินหรือที่ชาวน่านเรียกว่า *ฮ่อมจ๊อม* เป็นสภาพภูมิประเทศ ลักษณะเป็นภูเขาดิน เกิดจากการสะสมตัวของตะกอน ที่เกิดจากการกัดเซาะของลำห้วยที่ไหลผ่านแอ่ง ซึ่งเกิดจากการเลื่อนตัวและยุบตัวของเปลือกโลก รวมทั้งตะกอนจากการชะล้างของฝนเมื่อครั้งยุคคลอเทอร์นารี คล้ายแพะเมืองผี จังหวัดแพร่ แต่มีพื้นที่กว้างใหญ่กว่า เสาดินนาน้อยเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสวยงามแปลกตา ตั้งอยู่ในท้องที่บ้านน้ำหก ตำบลเชียงของ อำเภอนาน้อย และยังเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เพราะพบร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์รุ่นแรกในพื้นที่จังหวัดน่าน

เสาดินนาน้อย

ภูคา : ผืนป่าประวัติศาสตร์และต้นน้ำสำคัญ

ภูคาเป็นชื่อเทือกเขาขนาดใหญ่ที่สุดและมีดอยหรือยอดเขาที่สูงที่สุดในจังหวัดน่าน ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคาครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอปัว อำเภอบ่อเกลือ อำเภอสันติสุขและอำเภอท่าวังผา มีความสำคัญโดดเด่นหลายประการ ดังนี้

๑.เป็นที่ตั้งชุมชนโบราณสมัยต้นประวัติศาสตร์น่านยุคแรก

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ภายใต้การนำของพญาภูคา ซึ่งตั้งศูนย์กลางปกครองที่เมืองย่าง (น่าจะอยู่ในเขตบ้านเสี้ยว ตำบลยม อำเภอ ท่าวังผา) ต่อมาเจ้าขุนฟอง บุตรบุญธรรมได้มาตั้งเมืองวรนคร (เมืองพลั่วหรือปัว น่าจะอยู่ในเขตตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว)

๒.เป็นป่าดึกดำบรรพ์ปลายเทือกเขาหิมาลัย

อันเป็นเทือกเขาที่ใหญ่ที่สุดในโลกและยาวที่สุดในทวีปเอเชีย เกิดขึ้นเมื่อประมาณ ๕๐ ล้านปีมาแล้วประกอบด้วยป่าหลายประเภทได้แก่ ป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าสน และทุ่งหญ้า

๓.เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำสำคัญ

โดยเฉพาะแม่น้ำน่าน อันเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสายหลักที่สำคัญที่สุดของประเทศไทย

แม่น้ำน่านมีจุดกำเนิดจากเทือกเขาและจากการรวมตัวของลำห้วยลำธารหลายสายไหลผ่านอำเภอทุ่งช้าง อำเภอปัว อำเภอเมือง อำเภอเวียงสา อำเภอนาน้อย อำเภอนาหมื่น ไหลลงสู่เขื่อนสิริกิตติ์ที่อำเภอฟากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์ ผ่านจังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพิจิตร ไปบรรจบกับแม่น้ำปิง วัง และยม ที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ แม่น้ำน่านเป็นสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ยาวกว่าอีกสามสาย คือยาวประมาณ ๓๐๐ กิโลเมตร

๔.มีพื้นที่ซึ่งเคยเป็นทะเลมาก่อนเมื่อครั้งดึกดำบรรพ์

เดิมบริเวณดอยดงหญ้าหวายในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคาเคยเป็นทะเลมาก่อน ก่อนจะเกิดการเคลื่อนตัวของแผ่นดินสองผืนใต้ทะเลเข้าหากัน ทำให้แผ่นดินโก่งตัวขึ้น น้ำทะเลใต้ดินระเหยไปเหลือเพียงสินแร่เกลือ ดังที่พบในเขตอำเภอบ่อเกลือ

นอกจากนี้ยังพบสุสานหอยทะเล มีลักษณะเป็นหอยแครงสองฝา บนดอยภูแว ที่บ้านค้างฮ่อ ตำบลสะกาด อำเภอปัว ซึ่งกรมทรัพยากรธรณีสรุปว่าเป็นซากหอยที่มีชื่อทาง

วิทยาศาสตร์ว่า *พารีโอคาร์ดิต้า สปีชี่* (Paleocardita Species) อายุประมาณ ๒๐๐ ล้านปีมาแล้วจัดอยู่ในยุคไทรแอสซิก (Triassic) ตอนปลาย

๕.เป็นแหล่งของพันธุ์ไม้หายากใกล้สูญพันธุ์

๕.๑ ชมพูภูคา (Bretschneidera sinensis Hemsl)

เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่สูงประมาณ ๓๐ เมตร ดอกมีลักษณะเป็นช่อ ออกตามปลายกิ่ง ช่อตั้งตรงยาว ๓๐ – ๔๕ เซนติเมตร สีชมพู ออกดอกในเดือนกุมภาพันธ์ เมื่อดอกบานจะชิดติดกัน ทำให้ช่อดอกเป็นพุ่มสวยงาม

ต้นชมพูภูคา สำรวจพบครั้งแรกในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคา ในป่าดิบเขาสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ๑, ๕๐๐ เมตร ในเขตอำเภอปัว เมื่อพ.ศ.๒๕๓๒ เคยมีการขุดค้นพบพันธุ์ไม้ชนิดนี้ ในมณฑลยูนนาน ประเทศจีนตอนใต้ และทางเหนือของประเทศเวียดนามมานานกว่า ๓๐ ปีแล้ว จากนั้นไม่มีรายงานการค้นพบอีก เชื่อว่าพื้นป่าดิบเขาบนดอยภูคาอาจเป็นแหล่งกำเนิดสุดท้ายของชมพูภูคา ซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์ทางธรรมชาติอย่างหนึ่งของจังหวัดน่าน

ดอกชมพูภูคา

***๕.๒ เอื้องจำปาน่าน* (Dendrobium sulcatum Lindl)**

เป็นกล้วยไม้อิงอาศัยต้นไม้ใหญ่ สูง ๒๕ – ๔๐ ซม. ลำต้นแบนตั้งขึ้น กว้าง ๒ – ๓ ซม. ส่วนโคนเรียวคอดใบรูปรีกว้าง ๔ – ๕ ซม. ยาว ๖ – ๘ ซม. ดอกออกเป็นช่อใกล้ ปลายยอดยาว ๘ – ๑๒ ซม. ห้อยลง ดอกย่อยเรียงแน่นเป็นพุ่มจำนวน ๑๐ – ๑๕ ดอกสีเหลือง กลีบปากมีแต้มสีเลือดหมูที่โคนกลีบ ดอกบานเต็มที่กว้าง ๒ ซม. มีกลิ่นหอมออกดอกช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม พบตามป่าดิบเขาทางภาคเหนือโดยเฉพาะที่จังหวัดน่าน

เอื้องจำปาน่าน

๕.๓ ก่วมภูคา **(เมเปิ้ลใบห้าแฉก)**

เป็นพืชหายากในประเทศไทย พบบนดอยภูคาเพียงแห่งเดียว

ก่วมภูคา

๕.๔ เต่าร้างยักษ์ **(Caryota gigas Hahn ex Hodel)**

เป็นพันธุ์ไม้ดึกดำบรรพ์ ประเภทพืชเฉพาะถิ่น พบเฉพาะบนดอยภูคา นอกจากนี้ยังมีต้นปาล์มดึกดำบรรพ์ ไข่นกคุ้ม เหลืองละมุน จำปีช้าง คัดเค้าภูคา ประทัดน้อยภูคา รางจืดภูคา ซึ่งหายากและพบเฉพาะที่น่าน

๖. เป็นแหล่งของพันธุ์สัตว์หายาก

เป็นแหล่งของพันธุ์สัตว์หายาก เช่น นกมุ่นรกคอแดง (Rufousthraoted Fulretta) นกพงใหญ่พันธุ์อินเดีย (Clamorous Reed- Warbler)

เต่าร้างยักษ์

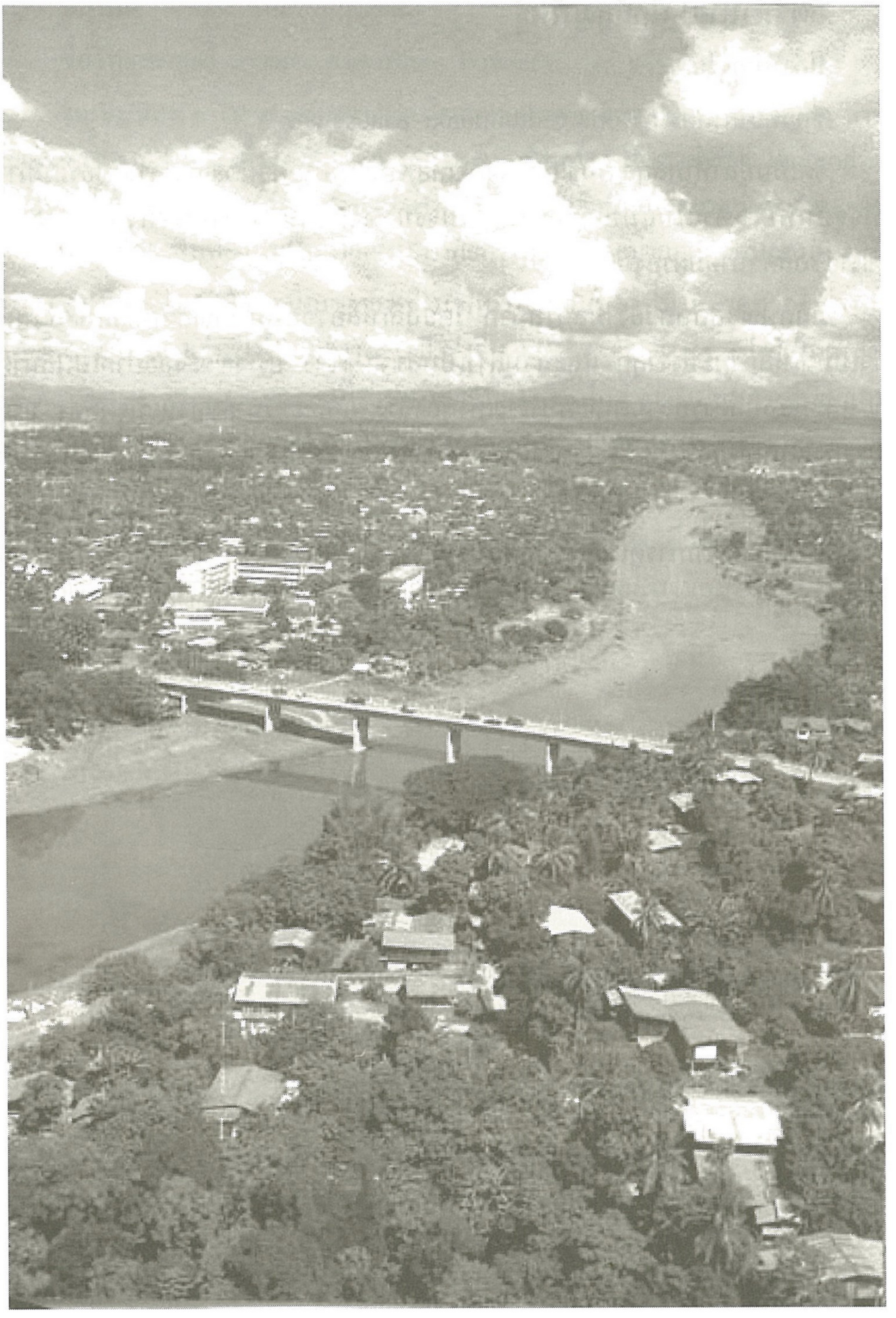
ไก : ตัวชี้วัดความสะอาดของแม่น้ำ

ไก หรือสาหร่ายน้ำจืด เป็นพืชน้ำวงศ์ Zygnemataceae มีลักษณะเป็นเส้นสีเขียวยาวเหมือนเส้นผม งอกตามหินผาใต้ลำน้ำที่ไหลตลอดเวลา มีลักษณะคล้าย *เทา* หรือ *เตา* ซึ่งเป็นพืชตระกูลเดียวกัน แต่ขึ้นตามห้วย หนอง คลอง บึง หรือนาข้าว แต่ลำต้นมีขนาดใหญ่และยาวกว่าเตา ไกจะขึ้นในแม่น้ำที่ใสสะอาดปราศจากมลพิษเท่านั้น จึงเปรียบเสมือนตัวชี้วัดความบริสุทธิ์ของแม่น้ำ

ไกมีปริมาณมากในฤดูหนาว โดยเฉพาะบริเวณต้นแม่น้ำน่านและแม่น้ำว้า ชาวน่านนิยมนำมาปรุงอาหารหลายอย่าง เช่น นำมาแกง เรียกว่า *แกงไก* นำมานึ่งคล้ายห่อหมก เรียกว่า *ห่อนึ่งไก* หรือนำมาปิ้งให้แห้งแล้วคั่วเรียกว่า *ไกยี* ให้สารอาหารคือโปรตีนสูง ไกเป็นพืชพื้นบ้าน อาหารพื้นถิ่น ที่มีลักษณะโดดเด่นอย่างหนึ่งของจังหวัดน่าน

ไก หรือสาหร่ายน้ำจืด

แม่น้ำน่านไหลผ่านอำเภอเมืองน่าน

สัตว์น้ำหายากใกล้สูญพันธุ์

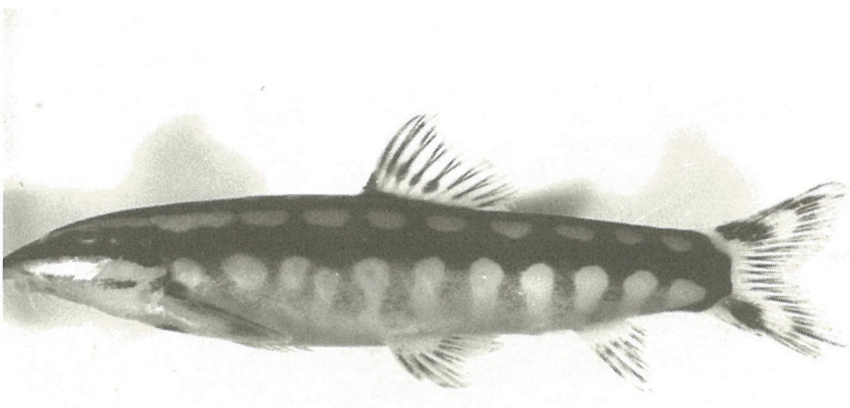
ปลาหมูอารีย์

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Botia Sidthimunki Klausewitz

จัดเป็นปลาที่ใกล้สูญพันธุ์ ซึ่งในอดีตเคยพบที่แม่น้ำแควน้อยและสาขาของแม่น้ำโขง แต่ปัจจุบันพบเฉพาะในแม่น้ำว้า อำเภอแม่จริม จังหวัดน่านเท่านั้น ดังนั้นจึงจัดอยู่ในบัญชีรายชื่อสัตว์น้ำคุ้มครอง

มีลักษณะสีสันสวยงามสดใสมาก โดยมีสีเหลืองอ่อนบริเวณส่วนหัวและส่วนหลัง ลำตัวเป็นสีเหลืองมะปรางสุก และส่วนล่างเป็นสีขาวงาช้าง บริเวณจะงอยปากเป็นสีน้ำตาลคล้ำ และมีแถบสีดำรูปสามเหลี่ยมบริเวณทั้งสองข้าง และส่วนท้ายของหัวมีจุดสีดำ บริเวณส่วนหลังมีแถบสีดำคู่ขนานกัน โดยมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่ส่วนท้ายของหัวและไปสิ้นสุดส่วนท้ายของครีบหลัง

ปัจจุบันได้รับการดูแลจากสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดน่าน จนสามารถเพาะขยายพันธุ์ได้

ปลาหมูอารีย์

ปลามัน

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Garra parvifilum Fowler

จัดเป็นปลา ๑ ใน ๔ ชนิดของปลาในสกุล Garra ที่พบในลำธารบนภูเขา ลำตัวมีแถบสีดำคล้ำพาดตามยาวตั้งแต่หัวจรดฐานครีบหาง ส่วนท้องมีสีขาวงาช้าง อาศัยอยู่ทั่วไปตามลำธารบนภูเขาที่มีกระแสน้ำไหลเชี่ยว น้ำใส มีปริมาณออกซิเจนละลายน้ำสูง (๘.๑-๑๐.๒ มิลลิกรัม / ลิตร) พื้นท้องน้ำเป็นกรวดหิน อาศัยการทรงตัวโดยปากดูดติดกับก้อนหิน

พบทั่วไปในลำห้วยบนภูเขาของจังหวัดน่าน เป็นปลาที่มีรสชาดอร่อย สามารถบริโภคได้ทั้งตัว มีคุณค่าทางโภชนาการสูง มีโปรตีน ๖๐.๔๔ – ๖๓.๕๕ เปอร์เซ็นต์ ไขมัน ๑๐.๔๘ – ๑๒.๕๔ เปอร์เซ็นต์และมีไฟเบอร์น้อยเพียง๐.๘๖ – ๑.๕๒ เปอร์เซ็นต์ โดยเฉพาะในช่วงเมษายนถึงพฤษภาคมของทุกปีจะพบปลาชนิดนี้เป็นจำนวนมาก จึงเหมาะสำหรับที่จะจัดเป็นเทศกาลกินปลามัน

สถานีประมงน้ำจืดจังหวัดน่าน ได้ศึกษาผ่านขั้นตอนของ ชีวประวัติการเพาะขยายพันธุ์ ขณะนี้อยู่ระหว่างการศึกษาเรื่องการเลี้ยง ซึ่งจะได้เผยแพร่ข้อมูลให้กับเกษตรในพื้นที่ต่อไป

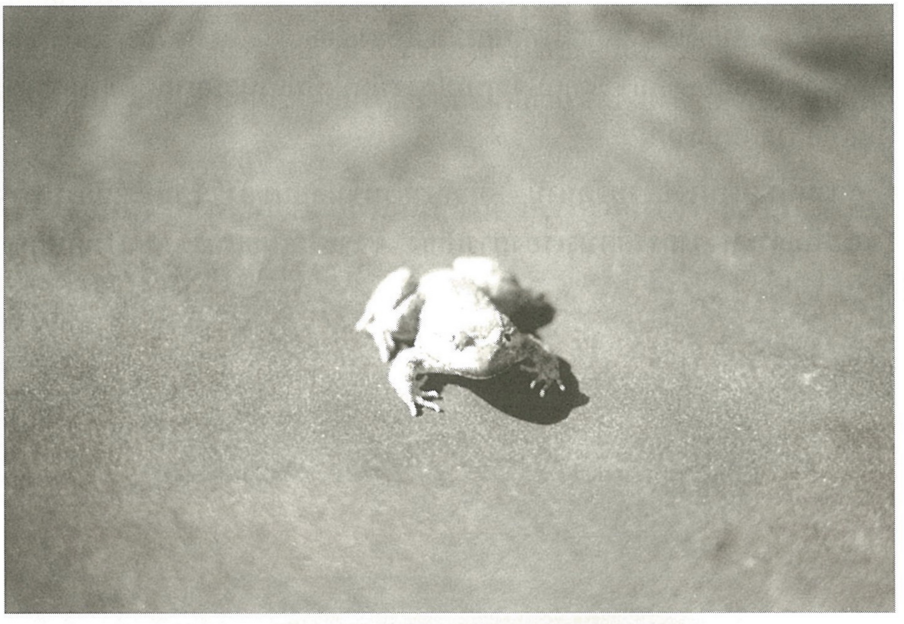

ปลามัน

กบภูเขา (กบเปรอะ)

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Rana Kuhlii

เป็นกบขนาดกลางเมื่อโตเต็มที่น้ำหนักตั้งแต่ ๕๐–๖๐ กรัม ความยาวตั้งแต่หัวถึงก้นกบ ๖–๘ เซนติเมตร ขายาว ๘–๙ เซนติเมตร ลำตัวค่อนข้างป้อม สีของลำตัวเป็นสีครีมหม่นคล้ายกับสีของดินลูกรัง อาศัยอยู่ในป่าใกล้ๆ กับลำห้วย กินแมลงและลูกปลา กุ้ง เป็นอาหาร สามารถวางไข่ได้ตลอดทั้งปี โดยเฉพาะในฤดูหนาวไข่เป็นลักษณะไข่ติดกับวัสดุ

กบเปรอะ